

Н.В. Чорна

Харківський національний університет радіоелектроніки,
к. іст. н., проф. каф. українознавства

ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ ЯК ОСНОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Еволюція ролі та значення держави як соціально-політичної інституції і державного суверенітету в наш час є однією з найбільш актуальних і дискусійних тем. Глобальні світові процеси у сфері політики й економіки змінюють традиційні погляди на роль держави та значення її формального атрибута – державного суверенітету. В сучасних умовах держави, які обмежені в ухваленні політичних рішень, змушені поступатися частиною національного суверенітету.

Ключові слова: державний суверенітет, національна держава, національна ідентичність, глобалізація.

Н.В. Черная

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ СУВЕРЕНИТЕТ КАК ОСНОВЫ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА

Еволюция роли и значения государства как социально-политического института и государственного суверенитета в настоящее время является актуальной и дискуссионной темой. Глобальные мировые процессы в области политики и экономики изменяют традиционные взгляды на роль государства и значение его формального атрибута – государственного суверенитета. В современных условиях ограниченные в принятии политических решений государства, вынуждены уступить часть суверенитета.

Ключевые слова: государственный суверенитет, национальное государство, национальная идентичность, глобализация.

N. Chorna

STATE SOVEREIGNTY AS A BASIS OF NATIONAL IDENTITY OF THE UKRAINIAN SOCIETY

Evolution of the role and importance of the state as a socio-political institution and state sovereignty is topical and debatable subject. Global processes in the field of policy and economy change traditional views about the role of the state and value of its formal attributes – state sovereignty. In modern conditions, that limited to the political decision-making of the state, forced yield to sovereignty.

Key words: state sovereignty, the nation state, national identity, globalization.

Наприкінці ХХ ст. після розпаду СРСР перед новими країнами, зокрема й перед Україною, постала глобальна проблема: домогтися власної національно-державної ідентичності, яка б стала інтегральною характеристикою суспільства та необхідною основою успішного розвитку країни. Державний статус незалежної країни дає можливість формуванню цілісної громадянсько-політичної, самоідентифікованої спільноти, спроможної протистояти внутрішнім і зовнішнім загрозам; формуванню зв'язків громадян із власною державою як головним політичним чинником реалізації національних інтересів. Проблема державно-національної ідентичності й зараз, після двадцяти років існування незалежної української держави, набуває все більшої актуальності і важливості в суспільстві. Українська національна ідентичність досі перебуває у стані амбівалентності, є неоднорідною і неструктурованою.

Мета статті – розглянути питання якості державного суверенітету та національної ідентичності як дієвих ресурсів стабільного функціонування держав.

Сучасна держава – це політичний інститут, який має суверенітет, вищу юрисдикцію на визначеній території. Ключове слово тут «суверенітет». Це поняття отримує достатньо чітке тлумачення ще в роботах Н. Макіавеллі, Ж. Бодена, Т. Гоббса та ін. Від його інтерпретації залежить співвідношення інтеграції і диференціації у глобальному світі, а також специфіка функціонування політичної системи національної держави. Суверенітет держави і його наукова рефлексія зазнавали суттєвих змін на протязі історії існування суверенних держав. Зміст поняття «суверенітет» постійно змінювався у зв'язку із змінами міжнародних відносин, характеристиками держав, у залежності від того, хто виступав сувереном абсолютний монарх чи представницька демократія (поліархія). Як стверджує український політолог М.І. Сазонов, глобалізація, суверенітет держави і їх наукова рефлексія – не що інше, як продовження загальноцивілізаційного розвитку людства й усвідомлення у часі його специфічного характеру. Своєрідність тут у тому, що поряд із державним суверенітетом сформувався й реалізується ширший – міждержавний [1, с. 75].

Нагадаємо, що концепція традиційного державного суверенітету базується на територіальній географії й суверенітет характеризується визначеними ознаками. По-перше, суверенна держава має вищу політичну владу й монополію на легітимний примус в межах її території для захисту влади на внутрішньому рівні та для недопущення зовнішнього втручання. По-друге, держава формує свій зовнішньополітичний вибір й регулює рух через свої кордони. По-третє, суверенна держава визнається іншими державами як незалежна одиниця, вільна від зовнішнього втручання в її справи. Отже, суверенітет – це автономність держави й незалежність її від іншої. Ці компоненти суверенітету ніколи не були абсолютними, але вони склали основу світового порядку, в основі якого лежала концепція міжнародного права, відома як «Вестфальська модель».

Сучасна політична наука переосмислює й переоцінює поняття «суверенітет» у зв'язку з виникненням нової реальності «пост-Вестфальської». Глобалізація змушує переглядати традиційні принципи суверенітету, бо змінюються сталі уявлення про різницю між внутрішньою і зовнішньою, державною і міжнародною, територіальною й не територіальною політикою. Національні держави залишаються міцно діючими одиницями, але їм протистоять величезна кількість міжнародних владних інститутів і структур, які діють незалежно від відстані. В глобальній політиці приймають участь недержавні учасники, субнаціональні актори й національні групи тиску, пов'язані, перш за все, з медіа ресурсами, економікою. В умовах глобалізації традиційним і навіть модерним суспільствам стає щоразу важче зберігати свою національну ідентичність, протистояти уніфікації. Все більший протест у світовому контексті викликає політико-культурне розмивання національного суверенітету.

В таких умовах величезного значення набуває проблема формування загальної національної ідентичності, національної ідеології та об'єднаної державної концепції, без якої, як стверджує французький учений П. Бурдьє, неможлива легітимність державної влади та стабільність функціонування національної держави.

У сучасних умовах глобалізації й інтенсивної трансформації цивілізаційних процесів розвитку посилилась тенденція до збереження і захисту права на ідентичність кожного окремого соціуму. Цю тезу доводить політика, яка націлена на збереження національного суверенітету таких держав, як Китай, Японія, Індія, Тайвань, Індонезія, Бразилія. Небезпека «вестернізації» способу життя змушує ці країни здійснювати модернізацію на власній культурно-цивілізаційній основі, поєднуючи національні традиції із західними інноваціями. Досвід цих країн свідчить, що успішна модернізація соціального і економічного розвитку не призводить до масштабної культурної «вестернізації». Навпаки, вона викликає повернення до традицій, до консолідації на основі національної культури, до розуміння необхідності та цінності самотності. Але навіть і у цих державах суверенітет скорочується.

Національно-державна ідентичність України – це багатоаспектний комплекс діалектично взаємопов'язаних й взаємозалежних складних політичних, соціально-економічних, духовно-культурних, територіально-регіональних елементів масової свідомості, структура яких склалася в процесі та внаслідок тривалого історичного розвитку українського суспільства. Впродовж багатьох віків Україна перебувала у складі різних імперій, тому високий рівень ресиміляції, сильні регіональні відмінності пояснюють гетерогенність сучасної України.

Звернемося до дослідження директора Програми з історії, пам'яті та конфліктів Школи аналізу та вирішення конфліктів Університету Дж. Мейсона, США К. Коростеліної, зробленого у 2011 р. до 20-ї річниці незалежності України [2], яке присвячене основним наративам національної ідентичності та іншим проблемам української соціокультурної ситуації. Дослідниця виділяє сім моделей теперішньої ситуації в Україні: по-перше, держава без національної ідеї та загальної самосвідомості; по-друге, країна у незавершеному перехідному процесі; по-третє, занепад суспільства; по-четверте, розділене суспільство; по-п'яте, Україна як колонія або «дикий капіталізм»; по-шосте, постколоніальне та пост-геноцидне суспільство; по-сьоме, Україна як прикордонна держава. Цікавим є той факт, що автор спирається на соціологічні дані, в яких були задіяні українські та іноземні респонденти, які хоча й визнають однаково основні концептуальні моделі України, все ж таки в інтерпретаціях їх думки відрізняються. Так, наприклад, якщо взяти першу названу модель, то вона підкреслює відсутність загальної національної ідентичності, національної ідеології та об'єднаної державної концепції. За це висловилися 100% українських респондентів. Вони вважають, що обходячи стороною публічні дискусії навколо держави як нації, уряд і суспільство стурбовані, перш за все, своїм економічним благополуччям як найвищим пріоритетом, а створенню національної ідентичності заважають конфлікти навколо ролі радянського минулого України у розвитку теперішньої нації. Це призвело до того, що еліта не турбується про процвітання України, не вирішує етнічні та регіональні конфлікти та не має чіткої концепції міжнародних відносин. 100% іноземних респондентів в цьому плані говорять, що в Україні демократичні установи є тільки фасадом, корупція охопила усі сфери життя суспільства, громадянське суспільство має слабку громадянську відповідальність і є слабким інститутом суспільства. Вони також вважають, що Україна не має національної ідентичності й відкрита впливові Росії та екстремістських організацій.

Відносно бачення України як країни у тривалому перехідному періоді, 79% українців підтримують модель, яка описує незавершеність перехідного процесу без чіткого бачення, куди країна має прямувати. Комуністичне минуле глибоко впливає на теперішню реальність: у людей і досі радянська ментальність, вони розглядають уряд як патерналістського постачальника та чекають на сильну особистість, яка все змінить. Сам уряд досі відтворює радянські стилі правління, подавляючи демократичний парламент, розвиваючи партійну систему та не задовольняючи потреби суспільства. Рівень громадянського суспільства низький; демократія слабка та неконсолідована. 77% українських респондентів підтримують список основних проблем, що представляють занепад суспільства: занепад економіки, корупція, деградація освіти і культури, брак людського потенціалу тощо.

47% українських та 50% іноземних респондентів висловились майже однаково щодо моделі розділеного суспільства. Ця модель описує Україну з відмінностями, що коріняться глибоко в історії, культурі, менталітеті та прагненнях майбутнього. Політичні гравці використовують ці етнічно-культурні розколи, щоб відвернути увагу від економічних проблем. Україна як країна розділена культурно та ментально на проросійську та прозахідну групи. Цікаво, що наратив, який описує Україну як колонію олігархів, які не дбають про Україну, не інвестують у її майбутні кошти, а акумулюють свій капітал через експлуатацію внутрішніх ресурсів підтримали 42% українських та 80% іноземних респондентів. І тільки 8% українців погоджуються з моделлю України як

постколоніальної, пост-геноцидної країни із збоченим менталітетом, відсутністю людських цінностей та постійним домінуванням радянських цінностей. Як усі постколоніальні суспільства, Україна розділена за різними ознаками мовою та історією, які начебто є джерелами конфлікту. Що стосується моделі, яка стверджує, що великий досвід існування України як прикордонної держави впливає на її здатність вирішувати внутрішні проблеми та рухатися вперед, то її підтримали 15% українських та 10% іноземних респондентів.

Підсумовуючи названі результати, К. Коростеліна відзначає, що українськими та іноземними експертами були підкреслені й досягнення України в період здобуття суверенітету, а саме українські експерти відзначають наступне: Україна зберегла свою незалежність (29%); має мирний перехідний період, у ній відсутні агресивні конфронтації та конфлікти (21%); має вільну політичну культуру та не має рис авторитарного режиму (12%); забезпечує посилення перспектив та можливості подорожувати за кордон (6%). Іноземні експерти відзначили: Україна є вільним та плюралістичним суспільством (20%); присутнє більше різноманіття в економіці, зміни в економічній та соціальних сферах (20%); стала незалежною державою із певним потенціалом (20%); переживає мирний розвиток (10%).

Дослідниця стверджує, що аналіз моделей теперішньої ситуації в Україні виявив шість моделей національної ідентичності саме: подвійна ідентичність, прорадянська модель, боротьба за українську ідентичність, визнання української ідентичності, багатокультурна громадянська модель, кримські татари. Кожна модель була нею проаналізована шляхом визначення суті моделі, представленої у 90-100% респондентів у межах кожного із шести типів. Кожна модель характеризується трьома рисами: по-перше, вона дуже послідовна, із сильною внутрішньою логікою та виправданням її легітимності; по-друге, вона пов'язана із специфічною концепцією влади та моральності; по-третє, вона відрізняється від інших моделей та у багатьох рисах є протилежною іншим моделям.

Так, модель подвійної ідентичності описує Україну як країну із подвійною ідентичністю двох рівних етнічних груп. 28% опитуваних підтримують цю модель, пишаються російською культурою та спадщиною та наполягають на тому, що вона відрізняється від російської культури у Росії. Регіони України мають різні трактування спільної історії, що не є сприятливим для розвитку загальної національної ідентичності.

7% прихильників прорадянської моделі фіксують свої погляди щодо переоцінки історії Радянського Союзу та хочуть збільшити національну гордість та єдність шляхом укорінення радянських досягнень у національну свідомість країни. 23% респондентів підтримують цю модель, яка описує Україну як гомогенну культуру етнічних українців з деякими анклавами прорадянського російського населення, що є результатом колонізації та імміграції. Україна – це постколоніальне суспільство, що спромоглося зберегти свою мову, культури та досягти незалежності. Основний розкол у суспільстві – це розкол між аутентичними українськими демократичними цінностями та прорадянськими ідеалами тоталітаризму.

Модель «визнання української ідентичності» також описує Україну як гомогенну культуру етнічних українців з невеликими етнічними меншинами: росіянами, кримськими татарами та угорцями. 23% респондентів, що висловилися за неї, впевнені у необхідності захисту своєї незалежності від російського впливу у політиці та освіті.

Україну як багатокультурне суспільство з рівними етнічними групами, які повинні побудувати громадянську, але не етнічну, національну ідентичність бачать всього 16% респондентів. Це суспільство є результатом зусиль українських громадян, об'єднаних ідеєю незалежності. Історична модель як головна основа спільної ідентичності України повинна будуватися на ідеях громадянства та повинна відображати множинні голоси української історії. Модель кримських татар відзначає, що відновлення кримськотатарської мови, культури є їхньою метою. Ця мета пов'язана з українською

незалежністю, розвитком демократії. Українська мова повинна бути єдиною державною мовою, але й кримськотатарська мова повинна підтримуватися та захищатися.

Отже, Україну сприймають як багатокультурне суспільство у моделі «подвійна ідентичність», «прорадянська модель», «багатокультурна громадянська модель», модель «кримських татар». Обидві українські моделі описують країну як гомогенне суспільство етнічних українців. Такий аналіз включає вимір, що відображає концепцію національної ідентичності, представленої громадянською концепцією (ліберальна ідеологія) та етнічною концепцією (національна ідеологія). П'ять із шести моделей спираються на національну ідеологію та включають у себе етнічні концепції у розвитку національної ідеї. Тільки одна модель «багатокультурна, громадянська», що представлена тільки 16% респондентів, заснована на ліберальній ідеології та громадянському значенні національної ідентичності.

Зважаючи на вищесказане, можна констатувати, що інтелектуальний ландшафт України позбавлений громадянських ліберальних ідеологій, які визначають суспільство як об'єднання рівних громадян незалежно від їх етнічного походження, мови чи релігії. Право на ідентичність це – індивідуальне право на самобутність. Безумовно, державна ідентичність є консолідуючим фактором на шляху утвердження державності та розбудови суверенної держави, бо вона увібрала у себе специфічні риси розвитку певного народу як нації. Разом з тим, надмірна абсолютизація ідеї державної ідентичності може привести до абсолютизації ідей етноцентризму чи расизму. Останні не можуть слугувати критерієм культурної варіантності, оскільки об'єктивно призводять до виникнення локальних або глобальних конфліктів. Історії відомі трагічні факти, коли за основу ідентичності проголошувалась ідея расової чи етнічної належності.

Український народ, як свідчить історія, до 1991 р. не мав своєї власної національної держави і державності, яка функціонувала б легітимно, захищаючи інтереси власного народу. Тому і державна влада, і держава як інституція для українців завжди асоціювалася і продовжує асоціюватися з насиллям. Цілком природний для українського народу є прояв недовіри і ворожості до влади.

Отже, з урахуванням вказаних обставин, теоретично і практично орієнтація на державну ідентичність як консолідуючий фактор українського суспільства на шляху розбудови правової, демократичної держави і виходу з глибокої трансформаційної кризи, є малоефективною, оскільки не може розглядатися як умова легітимності. В цьому контексті коректніше говорити про національну ідентичність українського суспільства. Вона поступово формується і доказом цього є такі позитивні тенденції: переважна більшість українців пишається своєю країною, вважає себе її патріотом, не зважаючи на всі негаразди свого життя. У 1992 р. лише 45,6% респондентів у відповідь на запитання "ким Ви себе, перш за все, вважаєте?" обирали серед 9 варіантів відповідь – громадянин України, у 2010 р. – 51,2%. У 1992 р. 12,7% опитаних вважали себе громадянами колишнього Радянського Союзу, у 2010 р. – лише 6,9% [3]. Повільно, але поступово зростає громадянська ідентичність українців, більшість яких починає ототожнювати себе, перш за все, з власною країною. Враховуючи неоднорідність країни, суттєві регіонально-політичні протиріччя серед її населення та відсутність значущих соціальних результатів розвитку країни для пересічних українців, зазначену тенденцію можна вважати достатньо позитивним результатом. Але мовні розбіжності, зокрема і в регіональному вимірі, залишились практично незмінними. Навіть зменшилась – з 32% у 1992 р. до 22,1 % у 2010-му – частка людей, які спілкуються в родині і українською і російською мовами, залежно від обставин.

Міжрегіональні мовні розбіжності є індикатором суттєвих розбіжностей в етнокультурній та етнополітичній ідентифікації українців. Значна частина населення країни, особливо у східних і південних регіонах України, фактично мають подвійну – україно-російську – етнокультурну ідентичність. Формування і зміцнення спільної ідентичності українських громадян і досі залишається актуальною проблемою. Україні

дуже потрібна системна політика інтеграції українського суспільства, спрямована на поступове формування спільної громадянської ідентичності. Необхідним чинником зміцнення національної ідентичності громадян України є престиж держави, її реальний міжнародний вплив.

Нажаль, глобалізаційні тенденції не сприяють подоланню в українців постколоніальної ідентичності. Україна, мусимо визнати, є не об'єктом, а суб'єктом глобалізаційних процесів. Наше суспільство є пасивним споживачем культурних, ідеологічних посилянь, створених іншими культурами, іншими державами, що згубно впливає на національну ідентичність громадян.

Успішна відповідь України на внутрішні і зовнішні виклики залежить від успішного формування модерної української ідентичності, прийнятної і привабливої для більшості населення та ґрунтованої на сучасній, європейського рівня національній культурі. Це, з огляду на етнокультурні поділи в Україні, має полягати у поєднанні громадянської і культурної складової національної ідентичності.

Перелік посилань

1. Порівняльна політика. Основні політичні системи сучасного світу [Текст] / В. Багіров, М. Сазонов, О. Фісун та ін.; за заг. ред. В. Бакірова, М. Сазонова. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2008. -576 с.
2. Коростеліна К. Україна після 20 років незалежності: моделі розвитку, наративи національної ідентичності та криза легітимності влади [Електронний ресурс] / Фонд ім. Фрідріха Еберта. Представництво в Україні. – Режим доступу: www.fes.kiev.ua
3. Фесенко В. Суспільство і незалежність [Електронний ресурс] / Режим доступу: www.pravda.com.ua

